

Թ Օ Ս Ո Ւ Ն Ը

(ԹՇՈՒԱՌԻ ԶԳԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Երբ կառաջարկ Գարաման հասաւ, ուշադրութիւն ըրի որ խուռն բազմութեան մէջ, ստորկաններու հսկողութեան տակ նոր բանտարկեալներ ներս մտան: Միտքէս բնաւ չէր անցներ որ անոնց մէջ քանի մը Հայեր կրնային գտնուիլ, ա՛յնքան քիչ Հայ մնացեր էր քաղաքին մէջ, Մեծ Աղէտէն յետոյ: Էրէյլի եկանք, քանի մը ժամ վերջ, բոլորս ալ գրին մղկիթի մը մէջ: Երկու օր վերջ միայն, Չայ խանի մեր կայանը հասնելուս տեղեկացաւ որ հարիւրէ աւելի եղող կալանաւորներու մեր խմբակին մէջ երեք Հայեր ալ կային, երեքն ալ Գարամանէն: Ասոնք ամբաստանուած էին իրր երկաթուղւոյ գիծը վերցնողներ, Գոնիայի ահաւոր ապստամբութենէն վերջ: Յայտնի էր որ երեք ազգակիցներս ալ խեղճ ու թշուառ մարդիկ էին, երկու մտկադորձ եղբայրներ, երրորդն ալ իրենց քեռայրը, ազքատ շաքարագործ մը: Երկուստարդ ու մարմնեղ բարեձեւ, որ խումբին մէջ «Թօսու» անունով կը ճանցուէր եւ բուն անունը կիրակոս էր:

Մինչեւ Սեբաստիա, օրը քանի մը անգամ կը բաժնուէր իր խումբէն, ու քովս կուգար, ծառայելու, գծուարին ճամբորդութիւնս գիւրացնելու բուն ու անկեղծ փափաքով: Սեբաստիոյ մէջ բաժնուեցաւ իմէն ու իր հոծ խումբէն, ա՛ն, իրեններուն հետ, յաջորդ օրը շարունակեց իր ճամբան գէպի կարին, եւ մնացի Ամերիկեան Հիւանդանոցը, լման ամիս մը:

Կարին հասնելուս, Թօսուն խոսքն գրատու գրաւ: Ամիսէ մը ի վեր վարժուած էր արդէն քաղաքին. գործ մը չէր գտեր գեւ

եւ սաստիկ կը տագնապէր որ իր ծննդավայրին մէջ տկամայ թողած իր կի՛նն ու մէկ հատիկ աղջիկը առանց նեցուկի մնացեր էին: Յայտնի էր որ խենթի պէս կը սիրէր իր կի՛նն ու ութնամեայ աղջիկը:

Թօսուն, ամէն օր քովս պիտի գար, աշխարհի ամենէն բարի, ամենէն մաքուր մարդուն պէս պիտի նստէր գետնի կապերաին վրայ, ու գիրքով մը զբաղած մէկ պահուս, ջուրիս կուժը առած՝ մօտակայ աղբիւրէն լեցուցած պիտի բերէր:

— Գարամանէն ի՛նչ լաւ, կ'ըսէր յաճախ, ու ահա երկու խոշոր ու գեղեցիկ աչքերը արցունքով կը լեցուէին. երբեմն ա՛յնքան կը յուզուէր որ կը հեկեկար: Մէկ բան գիտէր միայն աշխարհի վրայ, բա՛ն մը միայն ճանչցած էր, — իր կի՛նը, իր աղջիկը: Ամբողջ տիեզերքը իրենց միջեւ միայն ձգուած էր, իրենցմէ զտա իր րականութիւն չկար:

Քանի անգործութիւնը կը տեսէր, այնքան իր հապիւն մէջ կը լայննար ընտանիքի եւ գաւկի սիրոյն մեծատարած լիճը: Ինչպէս բոլորիս, անանկ ալ Թօսունի համար ճշմարիտ անակնկալ մ'էր ձերբակալուիլը, բանտարկուիլը եւ յանկարծ տարագրուիլը: Խեղճը բան մը ձգած չէր իր տունը, եւ արդէն ի՛նչ ունէր որ ձգէր: Երկու շաբաթը անգամ մը տունէն առած նամակովը կը մխիթարուէր: Գիտէր որ իրենները անօթի չէին, մնացող քիչուսը գուռ ու դրացիները անշուշտ որ կ'օգնէին անոնց, բայց իր խղճմանքը անհանգիստ էր:

Այդ օրը, անսովոր զուարթութեամբ մը քովս եկաւ. ուրախութենէն կուլար, մեծ յաղթանակ մը տանողի երեւոյթը ունէր: Յաջողեր էր տեղէ մը մաս մը դըրամ փոխ առնել եւ փոքր խանութ մը վարձել, ուր սնտուկ մը խամ շաքար փաղարեր էր, պզտիկ կաթնայ մը, կոշտ մտրմտրէ սեղան մը եւ քանի մը կտոր չոր փայտ. եւ ահա թօտուն, նոր աշխարհ եկածի պէս, կը սկսէր ետանդով շաքար գործել: Բարեբախտաբար իրմէ զատ ուրիշը չկար այդ չնաշխարհիկ հուրը արհեստը գիացող: Քանի մը խանութպան յաճախող գտաւ եւ քիչ ատենի մէջ պարտքը ամբողջովին վճարեց: Որքան բնասնեւէր, այնքան ալ ուղղամիտ էր. պարկեշտ, կտտարեալ տատաւածափայ մարդ:

Ուրախութենէն կը թրվուար. ամէն ամիս կոկիկ դրամ մը կը դրկէր տուն: Առտուն կանուխ գործի կ'երթար. ամէն սք ինծի չափ կը գնահատէր. այս պատուական արհեստաւոր: Հարկաւոր տարագիրներու մէջ ինքն էր միտին որ քիչ ատենի մէջ գործ գտաւ, ձեռներէց գործաւ: Կնոջը եւ զաւկին հանդէպ մեղացած սէրն էր որ զինքը մղեց այդ աշխատութեան եւ անոր հեռեւանք համեստ յաջողութեանց: Ամէն անգամ որ տունէն համակ տանար, բարձր ձայնով պիտի կարգար ու այնքան պիտի յուզուէր որ, պիտի ընդհատուէր ընթերցումը: Չէք կըրնար երեւակայել որ մէկը այնքան սիրէր իր տունը, իր զաւակը, իր պատին ու երջանկութիւնը:

— Գիտես, բաւ, օր մը, գրեցի մերիններուն որ ճամբայ ելլեն հոս գալու համար. ա՛լ չեմ գիմանար աղջկանս կնքօտին: Ու ցոյց տուաւ իր մէկ հասիկ աղջըկանս նկարը, այդ օրը եկած համակի ծալքերէն: Խեղճ մարդը մոռցեր էր որ անկարելի էր անոնց ս'չ իսկ մօտակայ գիւղ մը երթալը:

Ամիսներ անցան այսպէս ու մենք ի գուր կը սպասէինք մեր վերադարձի հրամանին: Օր մը կուտակալը երկառով մը խնդրած էր որ զինուորական բժիշկ Ք.ին ցարդ անկնունք մնացած երկու փոքրիկներուն մկրտութիւնը կատարեմ: Բժիշկն ու ես ծանօթներ էինք իրարու, Պուսէն, բայց չէինք համարձակած հոյն իսկ գիրար բարեւել: Ես տարագիր եկեղեցական մըն էի, ինքը Կարսի մէջ գերի ինկած հայ բժիշկ մը: Ընդհանուր պատերազմին բանակի մէջ ծառայած ըլլալուն փաստութեւր փրկեր էին իր եւ ամբողջ ընտանիքին կեանքը: Այժմ Կարնոյ զինուորական հիւանդանոցին բժիշկն էր եւ ապա: Բժիշկին տանը մէջ կատարուեցաւ իր երկու աղջիկներուն մկրտութիւնը, զինուորական և քաղաքային շատ մը պաշտօնատարներու ներկայութեան, որոնք առաջին անգամ ըլլալով կը գիտէին Հայ եկեղեցւոյ խորհուրդներէն մէկուն կատարումը: Գոնիայէն տարագրուելէս վերջ, առաջին անգամն էր որ եկեղեցական պաշտամունք կը կատարէի. Կարնոյ ամբողջ Հայութիւնը տարագրութեան սեւ օրերուն բնաջնջուած էր, քաղաքին եւ շրջակայ բազմաթիւ գիւղերուն բոլոր քահանաները հաճատակուած էին: Մայր եկեղեցին կանգուն կը մնար, իբր միակ վկայարանը Բարձր Հայքի անցեալին: Հոգիս սարսափելի կերպով խռոված էր եւ օսկայն ունեցած միտիթարութիւնս թանկագին էր ինծի համար: Բոլոր հրաւիրուածները մեկնեցան: Ես չուզեցի բաժնուիլ այդ համեստ տունէն, որուն կիսատուերի մէջ մնացող փոքրիկ որահը ինծի համար խորհուրդ մը դարձեր էր: Անհամբերութեամբ կը սպասէի որ պատմէին թէ ինչ անօրինակ սոսկումի մէջ կըցեր էին փրկուիլ իրենք, Կարսի եղեւնէն: Ու պատմեցին ամէն ինչ որ տեսեր էին, Կարնոյ պետական հիւանդանոցներուն մէջ, գուրը, հրապարակին վրայ, փողոցներուն մէջ, կայարաններ, տալա Սարը-Գամիշի բանտը, բոլորը:

— Ահա՛, այս ալ մեր ազատագրեալը, ունեցուց երիտասարդ բժիշկը, ցոյց տալով վառարանին քով նստող մանկամարդ կինը, Սիրանոյշը: անոր պատմութիւնը աւելի ահաւոր է: Մարդ չի գիտեր թէ ան մեր ընտանիքէն չէ, ու կարոցի է, ու հայ ապալի մը կինը, հիմա այրի: Ո՛հ, եթէ իմանան, անկասկած որ կը սպաննեն զինքը: Ես ալ կ'ենթադրէի որ այդ թշուառ կինը տանը անգամներէն մէկն է, բայց երբ Սիրանոյշ խօսիլ սկսաւ, առաջին բառէն իսկ դուրս եկաւ որ ուստահայ մըն էր: Բժիշկը ազատեց էր զինքն ալ եւ կը պահէր իրենց հետ, որ մը Պոլիս տանելու մտադրութեամբ...

~

Տարիէ մը ի վեր Պոլիս վերադարձեր էի. կարինէն բաժնուելէս վերջ հինգ ամիս ալ Սեբաստիա մնացեր, մինչեւ Իզմիրի չարաշուք աղէտը: Կարնոյ բոլոր հայ եւ յոյն տարագիրները Տրապիզոնի ճամբով Պոլիս հասեր եւ հետզհետէ մեկնեցին Յունաստան կամ Ֆրանսա: Զէի մոռցեր թօսունի ծառայութիւնները, կ'ուզէի անպայման տեսնել զինքը եւ շնորհակալ ըլլալ իրեն ու մանաւանդ մեր տանը անգամներուն ներկայացնել զինքը իբր ամենէն պատուաւոր և սրտցաւ տարագիրը զոր տեսած էի: Բոլոր կայաններուն մէջ անձամբ վնասեցի զինքը: Այլիս առջեւն էր իր լացը, իր ծոցէն դուրս հանած նամակները, աղջկան լուսանկարը, ամբողջ օրը, ոտքի վրայ, մաքուր ու կոկիկ խանութին մէջ, շաքար գործելը: Շատ անգամ սիրով կը պահէր իր խանութը սրպէս զի կա՛մ պատրաստած շաքարները ծախելու երթար շուկան եւ կա՛մ անտուկ մը երկուք շաքար գնէր: Առաքելութեան մրցանակի արժանի միակ Հայն էր, զոր տեսած էի, շատերու մէջ, սարագործեանս ամբողջ ընթացքին:

~

Այդ օրը, Կեդրոնականի մէջ վերջին գառս լրացնելէ յետոյ, ուղղակի Ղալաթիոյ քարափը գացեր էի, Եգիպտոս մեկ-

նելիք բարեկամիս բարի ճամբորդութիւն մաղթելու: «Փիէր Լօթի» շոգենաւը քարափին ուղղակի եզերքն էր ու պատրաստ մեկնելու: Մաքսատան առջեւ դուռած երկու մեծ հակերու մէջտեղը թօսունը տեսայ: Հակերուն մէկուն վրայ Սիրանոյշը նստած էր, ու կաթ կուտար գրկին մէջ քնացող սիրուն ու մսեղ մանուկի մը, հազիւ ինը ամսու:

— Ո՛ւր կ'երթաս, թօսուն, եղաւ առաջին հարցումս: Ա՛յ մոռցայ բարեկամս ալ, շուրջիններս ալ: Ոտքերուս մօտը տարածուող կապոյտ ու ընդարձակ ծովը գաւաթ մը ջուրի պէս երեւցաւ աչքերուս, ու նշմարեցի որ երկինք թաշկինակի մը չափ ալ չէր: Ոտքերուս կրած դօղէն, յանկարծ գետին պիտի իյնայի:

— Հալէ՛ս կ'երթանք, պատասխանեց, խորունկ վախով մը, գրեթէ մերկնին որ ճամբայ ելլէր, Հալէս մեզ գտնելու համար:

— Բայց այս կի՛նը, ի՞նչ գործ ունի հետդ, սրտնն է այս խեղճ մանուկը, այդ ի՞նչ մեղք գործեցիր, թօսուն, դուն որ կը խենթենայիր կնոջդ և գաւկիղ վրայ...

— Ներէ՛, հայրիկ, վերջին օրերը այնքան շատ գացի եկայ բժիշկին տունը որ տիկինը տունէն դուրս վաճառեց Սիրանոյշը... մեղքայ, ներս առի, ու անկէ ի վեր միտսին կ'ապրինք: Երկուքն ալ պիտի պահեմ աչքերուս վրայ: Վկայ Աստուած որ չկրցի լքել այս թշուառ կինը, մանաւանդ որ կարգացի կնոջս վերջին նամակը, ուր կ'ըսէր թէ մէկ հատիկ աղջիկս մեռեր էր հայրենիքը, սարսափելի հիւանդութենէ մը վերջ:

... Շոգենաւը վերցուց. առաջին կամրջակը: Թօսուն եւ Սիրանոյշ նաւ մտան, իրենց մանկիկին հետ: Յանկարծ միտքս եկաւ որ բարեկամիս ողջերթ մաղթելու մոռցեր էի. կատարեցի այդ պարտականութիւնը բոլորի մը մէջ, այնպիսի սառն ձեւով մը, որ աղշութիւն պատճառեց իրեն եւ շուրջիններուն...

Հալապ

ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ